

Comte Russell, M. Gourdon (*Au Pays d'Aran*), Meillon, Soubiron etc.

Sé que d'altres hauran pensat en l'inconvenient que m'havia deturat anys abans: ¿no és massa grec i massa mitològic això? Sí que venia del grec, i que als temorecs de la post-Contrereforma els sona això exòtic al món cristià i modern. Però és ignorància. Per grec que fos, en llatí ja havia pres arrels abans de començar la literatura. Tant, que el llunyà precursor Enni (200 a. C.) ja n'usà bo i format un derivat llatí *tartarinus*, amb un sentit gens mitològic ni ultratumbal, «horrendus, terribilis»; els romans cultes li servaven la forma rigorosament grega, però el poble romà n'havia fet *tartèrus* sotmetent-lo a la fonètica llatina: tothom degué resistir-s'hi car hauria estat traïr una ignorància gran, però restà més o menys viva per molt de temps aquesta variant en llatí vulgar, puix que encara el gramàtic Consentius (S. v d. C.) planta una llufa als qui ho diuen (Keil, *Gramm. Lat.*, 392.17). Mot poètic?

No sempre, ni en els més dels casos fa referència als dominis de Plutó: el mateix Virgili quan diu a l'Eneida «*tartarèam* intendit vocem --» (v, 513) es refereix a la vida quotidiana, amb el sentit de «terriblement aut fort» com ho exposa el comentador màxim de l'Antiguitat, Servius, amb la preciosa acotació «secundum usum dixit»: ja pertanyia, doncs, a l'ús colloquial; «*tartareo specu*» és el cau congòixós de la mostela, on entafora les rates mortes, en Fedre; Valeri Flaccus qualifica de *tartaream noctem* el ventre del toro; i fins arriba a pendre connotacions agredolces, d'elogi disfressat —a la manera del nostre *formidable*—, quan Claudianus vanta algú de fruit d'una «*mensa tartareo paratu*».

I notem que això és en prosa no menys que en vers: «*tartarea tenebrica plaga*» escrivia Ciceró a les Tusculanes (II, § 9, 22) per a un paratge sinistre, tenebrós. ¿Per què doncs *tartera* no hauria de poder venir d'aquesta TARTARÈA PLAGA, i *tarter* del TARTAREUM LOCUM o SPECU? El cristianisme va abolir... Què havia d'abolir! quan ens consta que els Pares de l'Església en tenen la boca plena. Quan el Crist resurrecte davalla a l'Infern a deslliurar els patriarques, trepida la patolla diabòlica dels guardians, «ferruginei janitores», en sentir com s'atansa: «nunquam talem noster excepit *tartarus*», mots ressonants que els uns atribuïen a Gregori Nyssenius i els altres a Sant Agustí; el mateix Jacobus ab Voragine que els repetia (245.3), en un altre passatge parlava pel seu compte de les «*impiae ac tartareae legiones*» fulminant heretges medievals (ben oblidat d'Homèr) (242.10).

Que això és llatí escrit sí que ho és, no ho neguem pas; però això no és raó per creure que no hagués traspuat ja fins a les grans fondàries del vocabulari viu, que tota l'E. Mj., i el baix poble i muntanyenc, tant o més que les corts feudals o cardenalícies, visqué amb l'obsessió de les penes infernals; els caps monacals i parroquials no cessaren mai d'inculcar-ho: des de St. Jeroni a St. Pere Màrtir; des d'aquest no hi ha ni un bri d'interrupció fins als comtes pallaresos que amenacen l'oposat als seus interessos amb fer-lo «in

voragine *tartareosque chaos*, cum impio Juda demersus» (diploma de Gerri, a. 966, Abadal, *Pall. i Ribag.*, n.º 200). I aquí tenim aparionats el fr. *chaos* amb el sinònim cat. *tarters*, en el mateix ambient on hem vist sorgir per primer cop els cat. *tarter* i *tartera* en els documents, i on avui n'hem registrat la densitat màxima. Cf. encara *tartrà* (infra), i també TORTUGA < TARTARÛCHA.

Si l'ORCUS grec va donar el nostre *orc*, TARTĀRUS havia penetrat fins al racó més refractari dels Pirineus, en el món supersticiós de l'antiga Vasconia, i ens ho certifiquen els vascolegs màxims: ja Vinson explicava que *tartaro* era el nom d'una espècie de cíclop, gegant colossal, però toix tant com lloc, no menys que el que empaitava Odysseus (*RHisp.* VII, 1897, 439-440); després canviat en *tartalo* («cíclope», Caro Baroja, *Algunos mitos esp.*, Md. 1944, 85-92; *Los Pueblos de Esp.*, 287); Barandiaran no sols explica així el bc. *tartalo*, *tartaro*, apehlatiu, car ens els mostra petrificats en la toponímia: *Tartaloetxe*, *Tartaloetxeeta* (*Congr. Int. Onom.* 1955, II, 68).

No caldrà recordar gaire el paper de l'Infern en la nostra toponímia, per més que aquí no tingués la via tan lliure per convertir-se en un nom comú de sentit geogràfic, quan continuava viu i terrífic en el seu ús propi. *Coma d'Infern*, *Collet d'Infern*, *Pic de l'Infern*, es compten per moltíssimes dotzenes en els Pirineus, i sempre són llocs de grans tarteres (Núria, Garrotxa, Conflent, Cerdanya, Andorra, Pallars, Benasc); el *Barrenc d'Infern* de Llarén en avall, entre Bellera i Sentejada, és un congost estret i pregon, un caos de rocam tot ell de dalt a baix; i encara això s'allarga al Sud per Guillerries, Montserrat, Montsant, Ports Ibèrics ---.

No hem volgut mai tirar un vel entre això i els avencs pre-romans: he estat iestic a l'aguait d'aferrar-ne algun indici cert. Algun cop sembla que en trobi. A Cerdanya, comarca reblerta de toponímia bascoide, el vell poble de *Targasona*, al costat d'Ègat (en el camí de Llúvia a Font-romeu), es troben tots dos enmig de la més gran estesa de tarteres de tota la comarca: tots dos noms (igual que *Tartera*, supra) figuren ja a l'Acte de la Seu, de 839: aquest en la forma *Ègadde*, aquell en forma idèntica a la d'avui (n.º 174), que ara es pronuncia *targaxóna*. Com que Ègat està suspès a mig aire d'un vessant, aviat vaig veure que havia de venir d'una lleu variant del bc. *egatz* 'vessant' (fins avui sobreviu *èguet* en alguna vall gascona amb aquest significat, *Estudis Top. Cat.* II, 202; Rohlf's, *Le Gc.*, § 44); *Targasona* és a sota, en una illa enmig del pla de tarteres.

Em temptava, doncs, la conjectura d'una descomposició TART-EGATZ-ON-A: caldria una síncope un poc violenta de la E pretònica, entre RT i G, i imaginariem que significat TART- 'rocassa' el total volgués dir 'el bòn vessant de rocassa'. No em veig amb cor de sostenir-ho, per les molts inversemblances: a) si aqueixa síncope en si ja és violenta, hauria hagut de triomfar contra la resistència psicològica fundada en el veinatge d'Ègat, que s'hi interposava; b) en Ègat tenim una variant sense l'element sibilant i en *Targasona* hi hauria la sibilant basca; c) és ja *Ègadde* el 839, però *Targasona* en